

ПЛАГІАТ

У НАУКОВИХ РОБОТАХ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Д. Є. Санченко
магістрант, юридичний факультет
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Ще з давніх часів особливо цінну інформацію намагалися забезпечити від допитливого спостерігача шляхом шифрування текстів за допомогою різних символів та знаків. Але небезпеку становили не звичайні люди, а ладні на все конкуренти. Звісно, були вдалі та невдалі спроби заволодіти секретами виробництва, вдавалися навіть до відвертих злочинів. Сьогодні людство усвідомило необхідність правового захисту об'єктів інтелектуальної власності. Деякі явища здобули назву «комерційна таємниця», «ділова репутація» та перебувають під пильним наглядом суб'єктів господарювання.

Характерною рисою нинішньої доби є те, що більшість наукових досягнень завдяки засобам передачі інформації стають відомими. У вузьких колах, не пов'язаних із виробництвом, цінність становлять праці науковців, виражені у формах наукових статей, доповідей, дисертацій тощо. Як і очікувалося, проблема привласнення результатів інтелектуального доробку знайшла своє вираження у плагіаті.

У нашому дослідженні увага приділяється плагіату з точки зору

юридичної науки. Пропонується до аналізу законодавство у сфері права інтелектуальної власності та проблеми, пов'язані із правовим регулюванням. Явище плагіату створює умови для дискусії у площині найбільш повній для неї – приватного права. Серед вчених, які досліджували плагіат: Й. Богдан, А. Кирилюк, М. Мінц, О. Орлюк, Г. Ульянова, Г. Сляндєва, І. Порало, О. Харитоновна, Р. Шишка, О. Штефан та багато інших. Однак дослідження плагіату не можна вважати завершеним, навпаки, проблематика стає ширшою. Про це свідчить принаймні та обставина, що в академічному середовищі часто зустрічаються роботи, які містять плагіат. «Плагіат в наукових творах стосується не тільки порушення авторських прав на твір, а також є значним знаряддям зниження авторитету і довіри до науки у нашому суспільстві, а це в свою чергу робить науку менш життєздатною в сучасному середовищі» [3, с. 271]. Важко не погодитися із О. Стовпцем, який пише: «Фіксація перелічених об'єктів авторсько-правової охорони (**мова йде про літературні, музичні твори, фотографії,**

ілюстрації тощо. – Підкреслення наше. – Д. С.) в електронній формі і транскордонний характер Інтернету спрощують можливість порушення прав авторів та їхніх правонаступників. Збільшення ж обсягу авторських прав або введення складної процедури їх здійснення, натомість, невідворотно призвело б до обмеження прав користувачів Інтернету» [10, с. 512].

Зацікавленість проблемою плагіату у науковому контексті пояснюється і тим, що протиправне посягання відбувається не лише щодо твору як фіксованої інформації; наукові твори характеризуються ознакою оригінальності (високий рівень змісту), тому відбувається посягання власне на ідею. Цивілісти є прихильниками такої думки: «Науковий твір може змінити уявлення у науковому знанні, а може змінювати теорії і закони, розширювати і уточнювати їх. Між тим, правова охорона буде надаватися науковому твору внаслідок самого факту його створення, в той час як зміст може бути і досить низького рівня» [14, с. 834].

Легальне визначення поняття «плагіат» є у п. «в» ч. 1 ст. 50 Зако-

ну України «Про авторське право та суміжні права» від 23.12.1993 р. Плагіат – це оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору.

Виходячи з інтерпретації легального визначення плагіату, його ознаками є: 1) здійснення оприлюднення твору або його частини; 2) твір є чужим; 3) авторство присвоюється іншою особою. Таким чином зберігання твору не є плагіатом; твір стане плагіатом лише після оприлюднення твору (оприлюднення завершується, коли твір стає доступним для публіки). Твір є чужим у значенні, що абсолютно будь-яка особа (незалежно від ступеня спорідненості) може бути порушником. Особисті немайнові права справжнього автора автоматично порушуються, якщо не вказується посилання на його ім'я.

Визначення «академічного плагіату» (як оприлюднення (частково або повністю) наукових результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання) також не є достатнім і повним відповідно до змісту Закону України «Про вищу освіту» від 1.07.2014 р.

Серед ознак плагіату також виділяються: використання чужого твору без згоди автора та зазначення його даних (але беруться до уваги випадки, в яких твори вільно використовуються без згоди автора); привласнення авторства на чужий твір; твір із запозиченням чужого матеріалу має бути оприлюднений (опублікований), тобто доведений до широкого кола споживачів [11, с. 260-261]. До варіативних ознак також відносять мету плагіату, яка може бути різною: виконання кваліфікаційної роботи, демонстрація своєї творчості та її результативності, отримання наукових ступенів та звань, репрезентація своєї обізнаності тощо [14, с. 175].

Цікаву і водночас корисну класифікацію плагіату здійснює університетська Пам'ятка авторам Київського національного торговельно-економічного університету. У ній йдеться про 13 різновидів плагіату: крадія особистості (копіювання, купівля роботи), мавпування (копіювання розділів), вибирання речінок (перекладування фраз), мітоз (перепублікація своєї роботи), переробка (використання своєї роботи для повторної публікації без посилання на себе), ремікс (перекладування джерел), цитування привидів (невідповідність інформації першоджерелу), пів-на-пів (частина джерел цитовані коректно, деякі не цитовані взагалі), викривлення (цитата джерела поза контекстом), мозаїка (правила цитування дотримано, проте власних думок мало), відзеркалення (зміст роботи ідейно відображає зміст інших робіт), непопадання (помилки у цитуванні), випадкова недостовірність (через недбалість не вказані номери сторінок, видання) [5]. Деякі із перелічених елементів абсурдні за змістом; ситуація ускладнюється автономним підходом навчального закладу до тлумачення плагіату.

Слід зазначити, що існує проблематика конкретизації змісту плагіату. Далі ми розглянемо ці проблеми.

Етичні аспекти плагіату. Вибір людиною лінії своєї поведінки не завжди обмежується юридичними рамками, тому розглядати плагіат виключно як негативне явище завчасно. Наприклад, на основі плагіату можна поглибити певну ідею, вчення, кардинально вдосконалити його. Може бути і таке: автор твору, у якому міститься плагіат, заробивши великі кошти, пожертвував їх у дитячий будинок, храм, центр реабілітації інвалідів. Подібних варіацій можна навести багато, усі ці дилеми етично обтяжені.

Обсяг правової охорони. Чи є частиною твору одне речен-

ня або словосполучення (авторське висловлювання)? Очевидно, унікальна фраза може бути об'єктом правової охорони, втім, невелике «дооформлення» фрази перетворить її на висловлювання іншого автора. Уявімо, що в навчальному закладі у вимогах до індивідуальних робіт (рефератах, статтях, дипломних проєктах) встановлена кількість допустимого плагіату (наприклад, 20 %). З огляду на тлумачення закону не допускається і 1 % плагіату. Питання стосується того, чи потрібно вважати навчальний заклад потенційним відповідачем? Або пособником? Для кримінально-правової кваліфікації, звісно, вкрай потрібне існування умови завдання матеріальної шкоди у значному розмірі / у великому розмірі / в особливо великому розмірі (ст. 176 Кримінального кодексу України). У протилежному випадку порушення слід кваліфікувати за ст. 51-2 КпАП.

Наприклад, Положення «Про запобігання та виявлення академічного плагіату у Вінницькому національному аграрному університеті», затверджене Вченою радою ВНАУ 23 жовтня 2015 р., протокол № 3 у п. 6.1 вказує, що «максимальний збіг з однією роботою не повинен перевищувати межу 30-40%» [7]. Виникає питання, чи є ця позначка допустимим рівнем плагіату, або вона стосується схожості робіт декількох студентів, стилів їх написання?

Вимога щодо оригінальності та новизни твору. Закон України «Про авторське право та суміжні права» не містить вимоги щодо оригінальності твору. Логічно, що твір, який не містить плагіату, є новим (за часовим фактором), але за споживчою властивістю слабким. «Оригінальність» означає «унікальність», «неповторність». ВНЗ значно розширюють межі новизни твору. На прикладі

Положення «Про заходи щодо запобігання випадків академічного плагіату в Національному фармацевтичному університеті», затвердженого ректором НФУ від 29.05.2015 р., основна увага прикута до оригінальності та несуттєвості запозичень. Якщо показники оригінальності становлять понад 90%, тоді твір оригінальний (запозичення несуттєві); якщо від 80% до 90% – оригінальність задовільна і т. д. [8, с. 8]. Діапазони представлених показників вправдовують суворість вимог до плагіату. Однак слід зважити на те, що технічну частину перевірки покладено на комп'ютерну програму. Складно виявляти оригінальність твору, якщо теми із року в рік повторюються, а в деяких випадках запропонувати щось нове, або докорінно відмінне неможливо.

Автор, інший автор, публіка (споживачі). Якщо в особи, яка опублікувала твір без посилання на іншого автора, є письмовий дозвіл на цитування такого автора, чи буде склад правопорушення? Діятиме імперативний припис про обов'язкове зазначення імені автора (або незгадування імені автора, що краще письмово узгодити для мінімізації ризиків). У протилежному випадку, чи достатньо вести листування з автором і використати як доказ у суді? Принагідно зазначити, що відносини, пов'язані із плагіатом, виходять за межі приватних (автор-інший автор). Твір стає доступним для споживачів (публіки).

Співавторство. Дві тези демонструють різні аспекти питання. Р. Шишка пише: «у процесі обговорення цих кваліфікаційних робіт (статті, тези) молодий науковець отримує поради, у тому числі від колег, рукописи піддаються науковим правкам, іноді досить суттєвим. Не завжди у таких випадках заявляються претензії на співавторство» [14, с. 172]. В. Петренко зазначає: «плагіатом також можуть бути визнані неправомірні

дії з примусу до співавторства» [6, с. 129].

Об'єкти, що не охороняються. Як відомо, теорії, ідеї, принципи, концепції та інші описані у тексті процеси не охороняються, однак право охорона поширюється лише на форму вираження твору (ч. 3 ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права»). Виникає питання змістовного наповнення плагіату. Так, якщо один автор пропонує певний алгоритм (наприклад, у фізиці чи архітектурі), то інший автор (представник іншої професії) використовує такий алгоритм у своєму творі, але здійснює заміну елементів алгоритму. У цьому випадку не буде порушення авторського права, оскільки новостворений алгоритм не копіює форму вираження твору, хоча простежується його запозичення.

Відтворення змісту цитованого тексту. Проблема перефразування твору розглядається неоднозначно. Якщо при здійсненні перефразування втрачається думка, яку намагався донести цитований автор, тоді виникає нова частина твору іншого автора, а посилання на попереднього безпідставне. Таким чином, чи слід вважати порушником особу, яка посилається на іншого автора, а цитована частина твору жодним чином не стосується його твору? Подібні допущення перекладаються редакційним колективом видання на автора і його наукового керівника.

Джерела та посилання. Інколи виникають сумніви щодо походження цитати, авторської думки. Навіть при написанні цієї статті потрапляли на очі такі висловлювання, як «у науковій літературі пишуть», «серед вчених існує думка» тощо, що викликало критичне ставлення до них. Мусимо визнати, що нерідко виникає спокуса замість пошуку першоджерела написати аксіому, очевидну і відому професійному колу річ. Такий стиль характеризує здебільшого публі-

цистику, але і в цьому випадку не слід зловживати абстракцією; суспільство чутливе до так званих «фейків», а особливу чутливість має професійна спільнота.

Ще один момент. Унеможливлення плагіату полягає у цитуванні авторів. У ситуації, коли декілька статей різних авторів мають однаковий список використаної літератури, чи є плагіатом частина роботи під умовною назвою «використані посилання»? З одного боку, виконується вимога закону, з іншого – є підстави для виявлення плагіату. У такому разі потрібно оцінювати зміст тексту і розміщення цитати, порівнювати тексти.

Самоплагіат. Самоплагіат – повторна публікація автором значних за обсягом та ідентичних за формою і змістом своїх же наукових текстів без зазначення факту їх попередньої або одночасної публікації. З правової точки зору, самоплагіат є актом обману, а не злочину щодо інтелектуальної власності [4, с. 153]. Із такою позицією можна погодитися частково. Якщо за змістом нового твору повторне використання своєї частини з попереднього твору доповнює або не ускладнює сприйняття тексту, таке використання правомірне. Автор має право доповнювати вже існуючу частину твору, змінювати її або вносити невеликі зміни далі за змістом, тому фактично авторська думка трансформується. Крім того, «у всякої творчої особи є певні заготовки, які вона може використати при нагоді чи в разі надходження замовлення», – пише Р. Шишка [14, с. 174]. Щодо того, чи правильно називати самоплагіат такою назвою. Ні, особи-порушники збігаються в одній особі-автора, а закон вживає термін «чужий твір».

Компіляція. «Різновидом плагіату є так звані компіляції, які є плагіатом у замаскованому вигляді, тобто у процесі створення певної праці використовується чужий ма-

теріал без самостійного дослідження та опрацювання джерел... однак законодавство чітко не фіксує дані як порушення авторських прав» [2, с. 62]. Критику і звинувачення у плагіаті у своїй рецензії здійснює С. Світленко. На конкретних посиланнях ілюструються елементи компліятивного (перепарфразованого за змістом) плагіату (парафраза): «отже»... замінено на «відтак»..., «приміром» на «наприклад»..., «запис» – на «щоденникова нотація»... [9, с. 230]. Узагальнюючи зміст рецензії, можна перелічити такі плагіативні домагання: претендування автором на першість, унікальність, новизну твору; відсутність особистого внеску автора; не розкривається рівень репрезентативності, вірогідності та автентичності використаної джерельної бази; узагальнення здобутків попередників без їх конкретизації і т. д. [9, с. 229-231].

Для участі у більшості наукових конференціях організатори вимагають в умовах публікації наукової роботи використовувати раніше не опубліковані твори. Нерідко оргкомітет через об'єктивні обставини не має можливості здійснити перевірку усіх робіт, хоча зазначає, що автори та наукові керівники несуть відповідальність за зміст опублікованого твору. Хоча потрібно пам'ятати, що внаслідок ст. 19 Закону України «Про авторське право та суміжні права» упорядник збірника користується авторським правом за умови дотримання прав авторів. Абзац 4 ч. 1 ст. 19 вказує: правова охорона баз даних не поширюється на самі дані чи інформацію і не зачіпає будь-яке авторське право, що відноситься до самих даних чи інформації, які містяться у базі даних. Ця норма не є корисною для якості самої публікації, оскільки відповідальність покладається на автора, а відповідальність упорядника у цій частині ігнорується, що стимулює заохочення плагіату.

Антиплагіат. В інформаційну добу перевірка наукових робіт здійснюється через онлайн ресурси. Оскільки кожна програма містить індивідуальний алгоритм перевірки інформації, існує ряд недоліків, які були виявлені при тестуванні 15-ти програм. Вибірково перелічу серед виявлених програмних недоліків за дослідженням Л. Лупаренко:

програма обмежена у перевірці обсягу тексту, що дозволяє використовувати (її) частково, для окремих абзаців або для перевірки вже опублікованих html-статей, розміщених на сайтах (Duplichecker);

підсумковий звіт досить стислий та не містить статистичних даних, не відображено запозичені фрагменти тексту (PaperRater);

обмеження по об'єму тексту, що перевіряється, до 2000 символів, а також обмеження кількості перевірок на день, а саме – 3 перевірки в день (Plagiarisma.Net).

Здійснити тестування інших ресурсів не вдалося через обмеження, яке полягає в оформленні платного доступу (PlagScan, Docol©s, Grammarly). Позитивний висновок отримали ресурси FindCopy (MiraTools), Защита унікальності контенту та Text.ru [4, с. 159]. Щорічно здійснюється прогресивне оновлення програм із виявлення плагіату, але доступ до них обмежується економічним чинником.

Запобігання плагіату: деякі аспекти. Можна погодитись із позицією Г. Ульянової, яка перелічує заходи зменшення плагіату в наукових роботах. Серед найважливіших слід підкреслити такі групи. До першої належать: підвищення рівня правової культури, формування поважливого ставлення до прав творців, негативного ставлення до неправомірного використання чужих результатів інтелектуальної, творчої діяльності, у тому числі й до плагіату. До другої належать: запобігання випадкам «ненавмисного плагіату». Починаючи наукову

діяльність, вступаючи до аспірантури, не всі майбутні здобувачі достатньо добре обізнані з усіма правилами оформлення посилань, цитат тощо. Відсутність належного досвіду роботи з науковими джерелами призводить до суттєвих помилок при оформленні посилань. Іноді окремі джерела взагалі не вказуються свідомо, щоб уникнути складностей з їх оформленням (Г. Ульянова у зв'язку з цим пропонує проведення спеціальних методичних семінарів для аспірантів, здобувачів, за тематикою авторського права) [12, с. 223].

Арсенал запропонованих заходів можна урізноманітнити ще такими пропозиціями: здійснити кардинальне переосмислення методології науково-навчального процесу у студентському середовищі (причиною плагіату є не лише небажання самостійного дослідження, а й недостатність часу на аналіз джерел та оформлення роботи, що пов'язано із предметним навантаженням). Крім того, рекомендувати усім викладачам, незалежно від виду поставленого студентам завдання, здійснювати перевірку роботи (есе, доповіді, реферату) на відповідність плагіату.

Запропонована стаття торкнулася деяких контурів проблематики плагіату. Залишаються невирішеними більшість питань нормативного характеру. Найбільшу зацікавленість наукового середку має становити заохочення та недопущення стимулювання плагіативного методу розвитку науки.

Насамкінець зазначимо, що явище плагіату відображає якість освіти і науки. Для викорінення явища плагіату потрібно: налаштувати політичну волю парламентаря на подолання плагіату через створення робочої групи над законодавством про внесення змін у законодавство в сфері інтелектуальної власності, залучити інститути громадянського суспільства до цього процесу; встановити імператив

стандартів для виявлення плагіату в наукових роботах (єдиний комплекс правил, який замінить положення та індивідуальні акти закладів освіти і наукових інституцій).

Отже, для сучасної науки і законодавства є вкрай важливим затвердити дух протиріччя «претензії на чужий розум». Звичайної профілактичної роботи із роз'ясненням

законодавства недостатньо. Слід визначити жорсткі санкції; врешті-решт, чітко сформулювати уявлення про наслідки їх застосування та поширювати інформацію про це. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про авторське право та суміжні права // Закон України від 23.12.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>
2. Гаряєва Г. М. Плагіат, як порушення авторського права / Г. М. Гаряєва, Р. С. Селегей // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. – 2013. – № 6. – С. 60-63.
3. Кирилюк А. В. Відношення до плагіату в різні часи / А. В. Кирилюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 65. – С. 267-274.
4. Лупаренко Л. А. Інструментарій виявлення плагіату в наукових роботах: аналіз програмних рішень / Л. А. Лупаренко // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2014. – Т. 40, вип. 2. – С. 151-169.
5. «Недопущення плагіату», остання ред. 26.08.2016 р. // КНТЕУ [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://knteu.kiev.ua/blog/read/?pid=14646&uk>
6. Петренко В. С. Поняття та види плагіату / В. С. Петренко // Часопис цивілістики. – 2013. – Вип. 14. – С. 128-131.
7. Положення «Про запобігання та виявлення академічного плагіату у Вінницькому національному аграрному університеті» від 23 жовтня 2015р., протокол № 3 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.vsau.org/web/vsau/vsau.nsf/webgr_view/GrZXFV3?OpenDocument&count=5&RestrictToCategory=GrZXFV3
8. Положення «Про заходи щодо запобігання випадків академічного плагіату в Національному фармацевтичному університеті», затв. ректором НФУ від 29.05.2015 р. –Харків, 2015. – 16 с.
9. Світленко С. І. Плагіатні підробки й компіляції від докторанта І. А. Коляди / С. І. Світленко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – 2011. – Т. 19, вип. 19. – С. 228-233.
10. Стовпець О. В. Проблеми охорони авторського права в інформаційному суспільстві / О. В. Стовпець // Альманах права: Правовий світогляд: людина і право. – 2014. – С. 512-518.
11. Ульянова Г. О. Ознаки плагіату у сфері авторського права / Г. О. Ульянова // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 66. – С. 259-265.
12. Ульянова Г. О. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Г. О. Ульянова. – Одеса, 2015. – 428 с.
13. Цивільне право України. Загальна частина : підруч. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 4-те вид., стереотип. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 976 с.
14. Шишка Р. Б. Плагіат та його прояви і небезпеки / Р. Б. Шишка // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 4. – С. 170-176.